

**Александар Д. Чавка**

јереј

## **Света тајна јелеосвећења у српским штампаним требницима прве генерације и савремена пракса**

*Сажетак:* Прекретницу у развоју Свете тајне јелеосвећења представљају рукописни Молитвослови из 11. века. Наиме, тада долази до усложњавања садржаја ове Свете тајне, које ће се наставити до 13. века када ће тенденција ка даљем усложњавању на крају довести до поједностављења њеног савршавања. Са 13. веком није завршен развој Свете тајне јелеосвећења. Њен садржај трпео је извесне промене и у наредним вековима. У овом раду покушаћемо представити садржај ове Свете тајне према три српска штампана требника прве генерације: *Цетињски Молићвослов* (1495. г.), *Милешевски Молићвослов* (1545. г.) и *Молићвослов Божидара Вуковића* (1597. г.) и упоредити га са савременом праксом савршавања ове тајне у Српској православној Цркви. Упоредном анализом поменути три требника и савремених требника СПЦ уочићемо да и једни и други одликавају ослабљену литургијску свест, која се од 13. века све интезивније, под утицајем западних струјања, испољавала у Цркви и међу бројним околностима пресудно утицала на одвајање Свете тајне јелеосвећења од Божанствене Евхаристије. Такође, указаћемо на присуство и бројних незанемарљивих разлика, како по питању садржаја, исто тако по питању времена и начина савршавања ове Свете тајне.

*Кључне речи:* Јелеосвећење, требници прве генерације, савремена пракса, анализа

У односу на друге европске земље, услови у којима су се појавиле прве српске штампане књиге крајем 15. века нису били ни мало повољни. Црна Гора је бројала своје последње године слободе, а друге српске земље биле су већ покорене од неумољивог турског освајача. Када су Османлије почетком 16. века завладале готово целим српским народом, прилике су се и погоршале. Упркос свему томе, готово осам деценија, од краја 15. до седме деценије 16. века, што у покореној земљи, што у Венецији<sup>1</sup>, одржавала се упорно штампарска активност.<sup>2</sup> Дакле, четрдесет година после Гутенберговог проналаска штампе, српске штампарије започињу да умножавају богослужбене књиге. Најпопуларније старозаветне и новозаветне, као и богослужбене књиге умножаване су у готово свим српским средњовековним штампаријама, од штампарије Ђурђа Чрнојевића (од 1493.), преко штампарије Божидара Вуковића у Венецији (од 1519.), Божидара Љубавића Горажданина (1519.), Рујанске штампарије (1536), Грачаничке штампарије (1539.), Милешевске штампарије (1544.), Београдске штампарије (1552), до штампарије у Мркиној цркви (1552.) и Скадарске штампарије (1560–61).

<sup>1</sup> Штампарство је доспело у Венецију почетком 1469. године која је у то време знатно утицала на економски и духовни живот српских земаља Зете, Далмације и Херцеговине. На почетку је и наше штампарство било упућено на Венецију, где су се наши штампари обучавали новој вештини и нарављали штампарску опрему, папир и боју.

<sup>2</sup> *Пет векова српској штампарској* 1494–1994, приредили Митар Пешикан, Катарина Мано-Зиси, Миљко Ковачевић, Београд 1994. стр. 25.

Када је реч о богослужбеним књигама, једна од најзаступљенијих у програмима нашег старог штампарства је Требник (Молитвеник<sup>3</sup>). Штампале су је Црнојевићка, Горажданска, Вуковићка, Милешевска и Загуровићева штампарија.<sup>4</sup>

Наше истраживање ћемо ограничити на, нама доступна, три значајна српска требника: Цетињски Молитвослов (1495. г.),<sup>5</sup> Милешевски Молитвослов (1545. г.)<sup>6</sup> и Молитвослов Божицара Вуковића (1597. г.)<sup>7</sup>

Представљајући поредак Свете тајне јелеосвећења<sup>8</sup> у три наведена требника, имаћемо јасну слику праксе савршавања ове тајне у Српској православној Цркви крајем 15. и у 16. веку и могућност да је упоредимо са савременом праксом.

Упоредна анализа Свете тајне јелеосвећења у српским штампаним требницима прве генерације и савременим требницима СПЦ

Упоредном анализом садржаја молитава и поретка свештених радњи Цетињског Молитвослова, Милешевског Молитвослова и Молитвослова Божицара Вуковића<sup>9</sup> утврдили смо да је поредак Свете тајне јелеосвећења у њима идентичан. Стога можемо рећи да је Цетињски као најстарији међу поменутима уједно служио и као основни предложак по којем су штампани доцнији.

У сва три поменуца требника на самом почетку у уводним напоменама стоји:

„Да се сабере седам свештеника<sup>10</sup> и овако да чине: сви да сипају у посуду пшеницу и со и поставе у посуду кандило и у њега седам фитиља и седам стручића босиља за помазивање; и да се постави тетрапод на средину храма; и да се сваком свештенику да свећа; и да стану око уља обучени у фелоне; најстарији свештеник узима кадионицу и ставивши тамјан кади уља унакрст<sup>11</sup> и тада почиње: Благословен Бог наш...“

<sup>3</sup> У старом штампарству књига је тако насловљена — *Молийвеник*.

<sup>4</sup> *Пећ векова српској шћамйарсћива 1494–1994*, приредили Митар Пешикан, Катарина Мано-Зиси, Миљко Ковачевић, Београд 1994. стр. 146.

<sup>5</sup> *Молийвослов Цетињски* (1495.), факсимилно издање САНУ и СРНБ, Цетиње 1993.

<sup>6</sup> *Молийвослов Милешевски* (1545.), АОНБС14, И-14.

<sup>7</sup> *Молийвослов Божицара Вуковића*, Венеција, 1597. АОНБС, И-27.

<sup>8</sup> У наведеним требницима „Освећење масла“.

<sup>9</sup> Молитвослов Божицара Вуковића (сигн. И-27) и Милешевски молитвослов (И-14) налазе се у археографском одељењу у Народној библиотеци Србије, док је Цетињски молитвослов коришћен у свом репринтном издању.

<sup>10</sup> Апостол Јаков, заповедајући болесницима да позову свештенике ради Тајне, не указује на њихов број. Древна Црква је сматрала да ће се на најбољи начин у пракси учинити оно што заповеда апостол Јаков ако буде учествовао већи број свештеника у вршењу Тајне. Али, када су то околности налагале, Тајну је могао да обави и само један свештеник. То се нарочито дешавало у временима прогона. Поред ове праксе у специфичним условима живота Цркве у периоду 4.-6. век када Црква допушта да Тајну савршава један свештеник, Црква зна и за другу — да Тајну врши три свештеника. Таква пракса има у себи аналогију Тројичности и представља се као практично једноставнија у свакодневној примени. У 7.-8. веку у обичај улази пракса да се Тајна обавља од стране седам свештеника. После 8. века установљено је правило да Свету тајну јелеосвећења врши седам свештеника, а такође и могућност да Тајну обавља и мањи, али и већи број свештеника (Генадије Нефедов, *Увод у Свете Тајне и обреде Православне Цркве*, превод са руског Слободан Продић, Шибеник 2006, стр.133). Могућност да Свету тајну јелеосвећења обавља и већи број свештеника, коју наводи протојереј Генадије Нефедов не слаже се са оним што о броју свештеника који врше ову Тајну каже Пол Мајендорф. Наиме, он сматра да је до 11. века број свештеника ограничен на седам — као симбол који означава савршеност и пуноћу. Ово поткрепљује чињеницом да опис обреда Јелеосвећења који ми налазимо у рукопису вредног спомена, из 11. века, Paris Coislin 213, не само да се препоручује седам презвитера, него се овај обред мора вршити у току седам узастопних дана и у склопу Евхаристије. Слично ћемо наћи у рукопису из 12. века, Sinai gr. 973. Овде, опет исти обред се врши у току седам наизменичних дана и такође се тражи присуство седморице презвитера, мада ову Тајну могу обављати три па чак и два свештеника, ако је то потребно. (Пол Мајендорф, *Свети тајна јелеосвећења: неке иасцирске ирешћојсћавке*, у: *Богословје 1–2* (2005), стр. 90).

<sup>11</sup> Према савременим требницима свештеник кади и сву цркву или дом и све присутне.

У савременим требницима Српске православне Цркве<sup>12</sup> уводне напомене о савршавању Свете тајне јелеосвећења већином су истоветне са горе наведеним: број свештеника који врши Тајну, пшеница, кандило, седам стручића босиљка за помазивање, свештеницима се дају свеће, обучени су у фелоне, први свештеник кади и почетни возглас. Но, постоје и извесне разлике. Пре свега треба истаћи напомену присутну у савременим српским требницима да се ова Света тајна врши у храму или дому, док у три наведена српска штампана требника прве генерације нема говора о месту вршења Тајне, али се на основу увида у целокупан поредак Тајне стиже утисак да је предвиђено да се она савршава искључиво у храму.<sup>13</sup> Затим, према савременим требницима се на сто поставља свето Еванђеље, а не помиње сипање соли,<sup>14</sup> него само пшеница. Не постојање напомене о стављању светог Еванђеља на сто у старим требницима, по нашем мишљењу узроковано је подразумевањем. У прилог томе говори чињеница да и према овим требницима најстарији свештеник на крају Свете тајне ставља отворено свето Еванђеље на болесникову главу.

После почетног возгласа и у старим и у савременим требницима следи Трисвето. Потом, у старим српским требницима следе стихире 4. гласа подобен: Знамење си дао:

*„Ти, који се лако мириш и волиш човека, дао си своју благодат преко својих апостола да твојим светим уљем лече ране и недује свих...“*

*„Пољедат са неба, недокучиви Човекољубче, и као милосрдни својом невидљивом руком знаменуј наша осећања својим божанским уљем...“*

<sup>12</sup> Велики Требник, превео са грчког и црквенословенског др Јустин Поповић, Призрен 1993. и Требник, превод са грчког и црквенословенског др Емилија Чарнић, Каленић — Крагујевац 1998.

<sup>13</sup> Посланица светог апостола Јакова указује да је болесник тај који позива свештенике у свој дом (Јак 5, 14–15). Обичај сакраменталног лечења болесника у домовима, који се појавио у апостолском веку, одржао се и у следећим вековима постојања Цркве. Тако је било до 6. века. Клирици су имали обавезу „да посећују све који имају нужду за посетом“, а ђакони су имали обавезу да обавештавају епископа о свима „који се налазе у болесном утјегењу духа“. Када би од ђакона сазнао о таквим особама, епископ или свештеник ишао би до болесника, молио се за њега и помазивао га освештаним уљем. Неопходно је поновити да је у древној Цркви Света тајна јелеосвећења била, као и све друге Свете тајне и свештенорадње, нераскидиво и органски повезана са Светом Евхаристијом, као Светајном Цркве и у њој се врхунила. Овome у прилог говори претпоставка да су презвитери јелеј, којим су помазивали болесника, доносили из Цркве — са сабрања. Уз дар уља, Црква је преко својих презвитера, засигурно слала болнима и Евхаристијске Дарове којим су се они причешћивали. Управо везом са Светом Евхаристијом древна пракса сведочи о вези Свете тајне јелеосвећења и храма, чак и када се помазивање вршило у дому болесника. Од 6. века Тајна јелеосвећења се све чешће обавља у храму. Као разлог за то била је све интезивнија повезаност ове Тајне са Литургијом која се свагда обављала у храму. Градња болница у непосредној близини цркве може се такође довести у везу са Тајном Јелеосвећења. (Генадије Нефедов, *нав. дело*, стр.131). Неколико сачуваних рукописних Молитвослова различитога порекла указују да је у целој Византијској Цркви, бар у периоду од 8. до 11., па чак и 12. века, била у употреби форма Тајне јелеосвећења слична оној из претходних векова. Имајући у виду претходно нераскидиву везу Свете тајне јелеосвећења и Свете Евхаристије, као и сведочанства Молитвослова из истог периода, а који садрже детаљнија упутства о начину савршавања актуелне Свете тајне, могуће је са сигурношћу закључити да се освећење уља савршава у склопу Божанствене Литургије, док се помазање болесника врши одмах после Литургије у дому болесника (Ненад Милошевић, „Света тајна јелеосвећења у рукописним Молитвословима (од 8. до 13. века)“, у: Српска теологија у двадесетом веку, књ. 13, Београд 2013, стр. 53–54; сравни: Milosevic Nenad, *To Christ and the Church, The Divine Eucharist as the all-encompassing mystery of the Church*, translated by Fr. Gregory Edwards and Dushan Radosavljevic, Sebastian Press, Los Angeles 2012.). У 13. веку ишчезава обичај градње црквених болница уз храмове. Као последица тога долази и до промене у вршењу Свете тајне јелеосвећења. Сам чин Јелеосвећења бива ослобођен од везаности за службу дневног круга. У парохијама се у то време ова Тајна врши само у црквама. Професор А. Димитријевски 16. век назива веком када започиње нови период у историји чина Јелеосвећења. Он сведочи да се од овог периода обичај вршења Свете тајне јелеосвећења у домовима поново вратио у хришћанску свакодневницу (наведено по: Генадије Нефедов, *нав. дело*, стр.132).

<sup>14</sup> У чину Јелеосвећења у појединим Молитвословима наилазимо на напомену да се заједно са јелејем употрбљава вино и вода. О овој пракси говоре и словенски рукописни требници, док је указање о сипању соли особеност српских штампаних требника прве генерације.

„Помазивањем твојим уљем и свешћеничким годиром, Ти који волиш човека, освети одозго своја служитеља...“

По завршетку ових стихира следи 50. псалам и потом канон глас 4: „Пучину Црвеној мора стјари Израил њешице њролажаше сувим нојама...“.

У савременом требнику СПЦ после Трисветога, а пре канона поредак је сасвим другачији. Не следе горе наведене стихире 4. гласа,<sup>15</sup> него:

- Господе помилуј ( 12 пута )
- Слава: и сада:
- Приђите да се поклонимо...
- 142. псалам: „Госйоде услиши молићву моју...“
- Слава: и сада: Алилуја ( 3 пута )
- Мала јектенија: „Ойей и ойей у миру...“
- Алилуја на глас 6.
- Стихови: „Госйоде, не њокарај ме...“ и „Смилуј се на мене, Госйоде...“
- Тропари глас 6.: „Смилуј се на нас, Госйоде, смилуј се...“, слава: „Госйоде, смилуј се на нас, јер се у тебе уздасмо...“, и сада: „Милосрђа двери ојвори нам...“
- 50. псалам

У самом канону нису исти кондаци на крају 6. песме. У штампаним српским требницима прве генерације пева се кондак глас 6.: „Нејостидна зашћићнице Хришћана...“, док у савременим требницима кондак је глас 2. подобен: Тражећи оно што је небеско: „Као извор милосћии, Преблаји, издрави од сваке ѡаћње...“.

По отпеваном канону у старим требницима поново следе наведене три стихире 4. гласа, потом слава: и сада: Богородичан: „Од свих невоља сачувај слуге своје благословена Богородице, да ти сви певамо: радуј се једина помоћнице душама наших“. Овим се завршава први део Свете тајне јелеосвећења.

Завршетак првог дела Свете тајне јелеосвећења у савременим требницима много је комплекснији у односу на претходно изложени у старим требницима и он изгледа овако:

- 9. песма канона завршава се са „Досћојно је...“
- Ексапостилар. Подобен: Посети нас: „Милошћу, блаћи, ѡоледај својим оком на мољење нас који смо се данас сасћали у твојом свећом храму, да дожанским уљем ѡомажемо оболелу служитеља твој (оболелу служитељку твоју)“
- Стихире глас 4. подобен: Знамење си дао:<sup>16</sup>
- Слава: и сада: Богородичан: „Тебе, најчистићију Цареву ѡалаћу, коју сви славе, ѡреклићем: очистићи мој ум укаћан свакојаким ѡресима, и учини ѡа угодним боравићћем најдожансћивеније Тројице, да твоју моћ и неизмерну милосћи величам ја који (која) се сћасавам — твој некорисни служитељ (твоја некорисна служитељка)“
- Трисвето: Оче наш: Јер је твоје царство:
- Тропар глас 4: „Христйе, ти си једини дрз да ѡмоћнеш; са висине ѡосетћи дрзо своја служитеља који (своју служитељку која) ѡаћи, издрави ѡа (је) од долесћии и ѡорких болова; засћићићним молићвама Богородице, Ти, која волиш човека, ѡодигни ѡа (је), да те не ѡресћано ѡесмом слави и ѡрославља“.

Није тешко приметити да у српским штампаним требницима прве генерације не постићи „Досћојно је...“, Ексапостилар, Трисвето и тропар 4. гласа. Такође, лако се може уочити и чињеница да није исти Богородичан као у савременим требницима СПЦ.

<sup>15</sup> У савременим требницима СПЦ ове стихире следе после канона глас 4.: „Пучину Црвеној мора...“.

<sup>16</sup> У савременим требницима СПЦ ове стихире се овде први пут појављују.

На почетку другог дела Свете тајне јелеосвећења у српским штампаним требницима прве генерације постоји значајна напомена да се у 3. час сабере седам свештеника. По окончању службе 3. часа следи други део Тајне јелеосвећења, који почиње са мирном јектенијом. Ово би могло да значи да се у 15. и 16. веку ова Тајна у пракси Српске православне Цркве није савршавала независно од богослужења дневног круга и одједном у целини, него се јутрење сливало са Јелеосвећењем и чинило њен први део, а други део се везивао за 3. час.<sup>17</sup> У саврменим требницима СПЦ непосредно по завршетку наведеног тропара 4. гласа: „Христие, ти си једини брз да ѿмоћнеш...” следи мирна јектенија. Дакле, нема одвајања првог и другог дела Тајне, него се Тајна савршава у континуитету. Такође, нема везивања Свете тајне јелеосвећења за одређено доба дана,<sup>18</sup> или ти богослужење дневног круга, него има самосталну аколутују.<sup>19</sup>

Други део Тајне и у старим и у савременим требницима почиње са мирном јектенијом, с тим што јектенија у савременим требницима има више прозби. Заједничке прозбе су:

- У миру помолимо се Господу
- За вишњи мир и за спасење душа наших...
- Да буде благословено ово уље...
- За слугу Божијег (име), да га (је) Бог посети...
- Заштити, спаси, помилуј...
- Поменувши Пресвету, Пречисту...

Прозбе којих нема у старим српским требницима, а постоје у савременим:

- За мир свега света, за постојаност светих Божијих Цркава...
- За овај свети храм и за оне који улазе у њега...
- Да се он (она) и ми избавимо од...

Одмах после мирне јектеније најстарији свештеник гласно изговара молићу: „Госйоде који својом милошћу и саосећањем лечиши изнемоћлости наших душа и тела...” и потом улива уље у кандило<sup>20</sup> и одступа. Ово исто чини и осталих шест свештеника. Када седми свештеник улије уље поново приступа први и пали свој

<sup>17</sup> На основу досадашњих истраживања и увида у нама доступне изворе и коментаре можемо констатовати да је везивање неког дела Свете тајне јелеосвећења за службу 3. часа особеност српских штампаних требника прве генерације и српске светотајинске праксе са краја 15. и у 16. веку.

<sup>18</sup> У савременој пракси је најшеће савршавање Свете тајне јелеосвећења у вечерњим часовима.

<sup>19</sup> Бројне околности, међу којима треба посебно истаћи ослабљену литургијску свест која се постепено, већ од периода 9. века, а нарочито после 13. века, све више испољавала у Византијској Цркви, под утицајем западних струјања, пресудно је допринела да се коначно деси оно што се збивало и са осталим Светим Тајнама. Ограничавање намене јелеосвећења на искључиво терапеутску димензију, односно буквално физичко оздрављење болеснога, треба посматрати као коначни повод одвајању саме аколутује од Божанствене Евхаристије, док се, истовременим усредсређивањем на опипљиву дејственост Тајне, додатно истрајавало на вишеслојном садржају самог чина (Ненад Милошевић, „Света тајна јелеосвећења у рукојисним Молићвословима (од 8. до 13. века)“, у: *Српска теологија у двадесетом веку*, књ. 13, Београд 2012, стр. 53–61). А. Димитријевски, називајући 16. век веком када започиње нови период у историји Свете тајне јелеосвећења, каже да тај период карактерише издвајање делова чина од храмовног богослужења. Наиме, веза са вечерњом се прекида, али остаје веза са јутрењем, која добија нови смисао тако што се песме и молитвословља јутрења спајају са чином Јелеосвећења, формирајући тако његов први део (наведено по: Генадије Нефедов, нав. дело, стр.132).

<sup>20</sup> Употреба кандила има своју историју. Наиме, древни хришћани су се са великом пажњом односили према јелеју и светиљкама које су употребљаване у храмовима. Код источних хришћана се временом усталио обичај освећења јелеја за сваки појединачни случај вршења Свете тајне јелеосвећења. У тим случајевима јелеј за помазивање сакуљао се у једно кандило које се налазило пред иконом Христа. Дакле, употреба кандила има свој почетак у обичају да се за Тајну употребљава јелеј из црквених кандила која су горела пред иконама Христа, Богородице, пред крстом или из кандила која су налазила у олтару храма (Генадије Нефедов, нав. дело, стр.137).

фитиљ,<sup>21</sup> а појци почињу певати Богородичан глас 1.: „*Майѣр Божију молимо сви заиста Дјеву...*“. Потом и остали свештеници чине исто. Када други свештеник упали фитиљ, појци отпочињу певати Богородичан глас 2.: „*Будући извор милосрђа, удостој нас сажалења...*“; док исто чини трећи свештеник појци поју Богородичан глас 3.: „*Уйочишиѣ и снаіо наша, Бојордице, моћна Помоћи свеіа...*“; четврти свештеник — Богородичан глас 4.: „*Бојородици сада усрдно ѿриіекнимо ми іреішни и смирени...*“; пети свештеник — Богородичан глас 5.: „*Майи Божија Пресвеіа, Заіиіиіо хриіћана...*“; шести свештеник — Богородичан глас 6.: „Добра Надо света, Богородице Дјево...“; седми свештеник — Богородичан глас 7.: „Имајући милост на смирење наше...“. Потом појци певају Богородичан глас 8.: „Духовна Двери живота, Пречиста Богородице...“.

У наставку сам најстарији свештеник, док остали ћуте произноси „Приђите да се поклонимо...“, после чега следи 16. псалам: „Услиши, Господе, правду моју...“ и три метаније.

У савременим требницима СПЦ, поредак Свете тајне јелеосвећења од мирне јектеније до светописамских читања има потпуно другачији садржај.

После мирне јектеније и у савременим требницима СПЦ најстарији свештеник сипа уље у кандило и гласно произноси молитву „Господе који својом милошћу и саосећањем лечиш...“, али зато, за разлику од наведене праксе у старим требницима да и остали свештеници исто то чине, у савременом требнику постоји напомена: „Остали свештеници заједно с њим тихо читају исту молитву...“. Док они читају молитву, певају се тропари:

- глас 4.: „Христе, ти си једини брз да помогнеш...“ и „Ослепљен духовним очима прилазим ти, Христе...“
- глас 3.: „Господе, душу моју, тешко ослабљену сваковрсним гресима...“
- тропар светом апостоу Јакову Брату Господњем глас 2.
- кондак светом апостоу Јакову Брату Господњем глас 4.
- кондак светом оцу Николају Мирликијском глас 3.
- тропар светом великомученику Димитрију глас 3.
- тропар светом бесребренику и чудотворцу Пантелејмону глас 3.
- тропар светим бесребреницима глас 8.
- кондак светом Јовану Богослову глас 2.
- Богородичан глас 2.: „Топло мољење и зиде необориви...“.<sup>22</sup>

Одмах по наведеним тропарима следе Апостол, Алилујариј и Еванђеље. Дакле, нема говора о пракси паљења фитиља<sup>23</sup> од стране свештеника и певању Бого-

<sup>21</sup> О употреби светиљки у чину Јелеосвећења прве напомене имамо у грчким рукописима који датирају из периода 9–10. век. „И као што је горе речено, сваки од презвитера сатворивши молитву, пали посебни фитиљ“ (Grottaferrata Г.β. IV). У рукописима Јерусалимског устава примећујемо да по окончању вечерње, метимона и канона, свештеник улива уље у кандило и пали га. То паљење светиљки налази се у вези са освећењем јелеја у храму. У раним чиновима јелеосвећења (нпр. из 9. века) увек постоји напомена о паљењу светиљки. У рукописима Јерусалимског устава уместо паљења једне, указује се на паљење седам светиљки, што стоји у директној вези са бројем свештеника који врше Тајну. У словенским требницима упоредо са паљењем светиљки говори се и о о паљењу свећа пред вршењем Тајне јелеосвећења. Светиљке су паљене у време читања Апостола и Еванђеља, а свеће на почетку чина (Генадије Нефедов, нав. дело, стр.138).

<sup>22</sup> Рукописи од 16. века садрже ове тропаре, док рукописи који датирају из ранијих векова сведоче о употреби Богородичних (Петровский А. В., *К истории последования таинства Елеосвящения // Христианское чтение*, Санкт-Петербург, 1903. стр. 51–52).

<sup>23</sup> Требници који су објављени у време патријарха Никона излажу праксу по којој се користе само упаљене свеће (Генадије Нефедов, нав. дело, стр.138).

дичних на свих осам гласова за то време. Такође, лако је приметити одсуство „Приђите са се поклонимо...“,<sup>24</sup> 16. псалма и метанија.

Наставак Свете тајне јелеосвеђења у српским штампаним требницима прве генерације има следећи поредак

1. Први свештеник
  - Прокимен<sup>25</sup>
  - Апостол<sup>26</sup>
  - Алилујариј
  - Еванђеље<sup>27</sup>
  - молитва<sup>28</sup>
2. Други свештеник
  - Прокимен<sup>29</sup>
  - Апостол<sup>30</sup>
  - Алилујариј
  - Еванђеље<sup>31</sup>
  - молитва<sup>32</sup>
3. Трећи свештеник
  - Прокимен<sup>33</sup>
  - Апостол<sup>34</sup>
  - Алилујариј
  - Еванђеље<sup>35</sup>
  - молитва<sup>36</sup>
4. Четврти свештеник
  - Прокимен<sup>37</sup>
  - Апостол<sup>38</sup>
  - Алилујариј
  - Еванђеље<sup>39</sup>
  - молитва<sup>40</sup>
5. Пети свештеник
  - Прокимен<sup>41</sup>
  - Апостол<sup>42</sup>
  - Алилујариј

<sup>24</sup> У савременим требницима „Приђите да се поклонимо...“ следи одмах после Трисветога, а пре 142. псалма, дакле место му је на самом почетку Свете тајне јелеосвеђења.

<sup>25</sup> 1.: „Ја рекох Господе помилуј ме и исцели душу моју“.

<sup>26</sup> Јак 5, 10–16.

<sup>27</sup> Јн 5, 1–4.

<sup>28</sup> „Безпочетни, незаменљиви, Свети над светима...“.

<sup>29</sup> Глас 2.: „У који год дан призовем те“.

<sup>30</sup> Рим 15, 1–7.

<sup>31</sup> Лк 19, 1–10.

<sup>32</sup> „Лако помирљиви Господе, једини милостиви и човекољубиви...“.

<sup>33</sup> Глас 3.: „Господе, немој ме покарати у јарости својој“.

<sup>34</sup> 1Кор 12,27–13,8.

<sup>35</sup> Мт 10,1,5–8.

<sup>36</sup> „Владико Сведржитељу, свети Царе, који караш и не умртвљујеш...“.

<sup>37</sup> Глас 4.: „Господ ће ме услишити када Га призовем“.

<sup>38</sup> Рим 8, 14–21.

<sup>39</sup> Мк 6, 7–13.

<sup>40</sup> „Благи и човекољубиви, милосрдни и многомилостиви, који сваку болест и слабост...“.

<sup>41</sup> Глас 5.: „Господе, што се умножише они који ме угњетавају“.

<sup>42</sup> Гал 2, 16–20.

- Еванђеље<sup>43</sup>
- молитва<sup>44</sup>
- 6. Шести свештеник
  - Прокимен<sup>45</sup>
  - Апостол<sup>46</sup>
  - Алилујариј
  - Еванђеље<sup>47</sup>
  - молитва<sup>48</sup>
- 7. Седми свештеник
  - Прокимен<sup>49</sup>
  - Апостол<sup>50</sup>
  - Алилујариј
  - Еванђеље<sup>51</sup>
  - молитва<sup>52</sup>

Када последњи свештеник прочита молитву, свештеници помазују болесника, који дошавши чини три метаније. Потом свештеници полагају Еванђеље<sup>53</sup> на његову главу и док сви десницама придржавају Еванђеље најстарији свештеник говори молитву „*Милосрдни и мнојомилостиви Госјоде, који не желиш смрћи ирешиника...*“. По окончању ове молитве први свештеник говори молитву „Оче свети, лекару душа и тела...“ и узима стручак босилјка умаче га у уље и помазује болесника говорећи: „*Блајослов Госјода и Сјаса нашеја Исуса Хрисја на исцељење душе и шела служи Божијем (име) сада и увек и у векове векова, амин*“. Ову молитву „Оче свети, лекару душа и шела...“ и помазивање чини свих седам свештеника, а појци певају стихире глас 4. самогласно: „*Свети Бесребреници, имајући извор исцељења...*“; слава: и сада: Богородичан: „*Болешћу љујом обузей...*“. Пошто сви свештеници помажу болесника, један по један говоре јектенију у којој помињу онога за кога се служба врши. После јектеније следи „*Госјоде јомилиј*“ (50 пута) и отпуст. Затим, у српским штампаним требиницима прве генерације следи изузетно значајно указање да после отпуста сви свештеници одлазе до собе и помазују напољу изнад врата и унутра све четири зида исписујући крст и говорећи: „*Блајослов Госјода Боја и Сјаса нашеја Исуса Хрисја на дому овоме сада и увек и у векове векова, амин*“.<sup>54</sup> Након овога ђакон произноси сугубу јектенију у којој помиње болесника и потом следи отпуст.

Савремени требници нам указују на у великој мери другачији садржај и начин савршавања дела Свете тајне јелеосвећења који обухвата светописамска читања, молитве и сам чин помазивања болесника.

<sup>43</sup> Јн 14,27–15,7.

<sup>44</sup> „Господе Боже наш, Ти караш и опет исцељујеш...“.

<sup>45</sup> Глас 6.: „Када позвах услишио си ме Боже“.

<sup>46</sup> Кол 3, 12–16.

<sup>47</sup> Лк 7, 36–50.

<sup>48</sup> „Благодаримо Ти, Господе Боже наш, благи Човекољупче, и лекару душа и тела наших...“.

<sup>49</sup> Глас 7.: „Господе, немој ме покарати у јарости својој“.

<sup>50</sup> Еф 6, 10–17.

<sup>51</sup> Мт 6, 14–21.

<sup>52</sup> „Владико Господе Боже наш, лекару душа и тела, Ти дуготрајна страдања лечиш...“.

<sup>53</sup> Пракса полагања Еванђеља на главу болесника потиче из 13. века (Mateljan Ante, Liturgija Svete Tajne Jeleosvecenja: Bolesni ko pomazanje u istočnoj Pravoslavnoj praksi, у: Služba Božija, Vol. 51, No. 3–4 (2011), стр. 252).

<sup>54</sup> О истој пракси одласка у дом болесника сведочи и Кодекс 973 Синајске библиотеке из 12 века.



Поредак овог дела Тајне у савременим требницима изгледа овако:

- Прокимен
- Апостол
- Алилујариј
- Еванђеље
- Јектенија „*Помилуј нас Боже...*“
- молитва
- помазивање болесника уз речи молитве: „Оче свети, лекару душа и тела...“<sup>55</sup>

Уколико упоредимо схематски приказ овог дела Свете тајне јелеосвећења на основу савремених требника са приказом поретка у старим требницима уочићемо две разлике од којих је једна од огромног значаја за наше истраживање.

Прва, истини за вољу мање важна, је присуство јектеније „*Помилуј нас Боже...*“ после читања Еванђеља у савременим требницима.

Другу, врло значајну диференцијацију представља чињеница да за разлику од праксе присутне у старим требницима да се помазивање болесника врши на крају Тајне тако што сваки од свештеника изговара молитву „*Оче свети, лекару душа и тела...*“ и потом помазује болесника уз речи: „*Блајослов Госјода и Сјаса нашеја Исуса Христа...*“, у савременим требницима сваки свештеник одмах по прочитаној молитви<sup>56</sup> помазује болесника уз изговарање речи поменуте молитве „*Оче свети, лекару душа и тела...*“. Дакле, према савременим требницима, не помазују сви свештеници на крају Тајне у континуитету, него појединачно међу читањима.<sup>57</sup> Овде је вредна помена чињеница да у српским штампаним требницима прве генерације постоји извесна „формула“<sup>58</sup> која се изговара приликом помазивања болесника, док у савременим требницима та формула изостаје, а помазивање се везује за молитву „*Оче свети, лекару душа и тела...*“.

Када је реч о садржају овог дела Свете тајне јелеосвећења упоредном анализом утврдили смо у великој мери неподударности по питању Прокимена и светописамских читања и мање неподударности када је реч о молитвама.

У прилог томе навешћемо Прокимене и новозаветна читања садржана у Светој тајни јелеосвећења у савременим требницима:

1. Први свештеник: Прокимен глас 1.: „*Нека, Госјоде, милосћ Твоја буде на нама...*“, Апостол: Јак 5, 10–16 и Еванђеље: Лк 10, 25–37;
2. Други свештеник: Прокимен глас 2.: „*Крејосћ је моја и њесма моја Госјод...*“, Апостол: Рим 15, 1–7 и Еванђеље: Лк 19, 1–10;
3. Трећи свештеник: Прокимен глас 3.: „*Госјод је њросветљенење моје...*“, Апостол: 1 Кор 12,27–13,8 и Еванђеље: Мт 10,1. 5–8;
4. Четврти свештеник: Прокимен глас 4.: „*У који ње дан будем њризвао...*“, Апостол: 2 Кор 6,16–7,1 и Еванђеље: Мт 8,14–23;

<sup>55</sup> Ово чини свих седам свештеника редом од најстаријег до најмлађег.

<sup>56</sup> Овде се мисли на седам различитих молитава, а не на ону коју сви понављају „*Оче свети, лекару душа и тела...*“.

<sup>57</sup> Рукописи који се датирају до 13. века сведоче о пракси помазивања болесника на крају Свете Литургије — на крају Свете тајне јелеосвећења (Grottaferrata Г.β. IV, из 10. века, Париске националне библиотеке Coislin 213 из 1027. године, Кодекс 973 Синајске библиотеке из 12. века, рукопис лавре преподобног Атанасија Атонског 189, Синајски рукописни Молитвослов 960 из 13. века). Од 13. века појављује се пракса, присутна и у савременим требницима СПЦ, помазивања болесника међу читањима. Ова нова пракса вероватно је узрокована обичајем да се јелопомазање не врши на крају Литургије, него после малог входа — почињало је читањем Литургијиног Апостола и Еванђеља (Петровский А. В., нав. дело, стр. 52).

<sup>58</sup> „*Блајослов Госјода и Сјаса нашеја Исуса Христа на исцељење душе и тела служи Божијем (име) сада и увек и у векове векова, амин*“.

5. Пети свештеник: Прокимен глас 5.: „*Ти ћеш нас, Госјоде, сачувати...*“; Апостол: 2 Кор 1, 8–11 и Еванђеље: Мт 25,1–13;
6. Шести свештеник: Прокимен глас 6.: „*Помилуј ме, Боже, њо великој милосјти својој*“; Апостол: Гал 5,22–6,2 и Еванђеље: Мт 15,21–28;
7. Седми свештеник: Прокимен глас 7.: „*Госјоде, немој ме њокарати у јаросјти својој*“; Апостол: 1 Сол 5, 14–23 и Еванђеље: Мт 9, 9–13.

Приметно је да су само Прокимени пред четврти и седми Апостол истоветни са наведеним у српским штампаним требницима прве генерације. Новозаветна читања другог и трећег свештеника се у потпуности подударају са садржанима у старим требницима, код првог је истоветан само апостол, док су остала читања у потпуности различита. Но, иако различита, Еванђелска читања и једних и других требника мање — више својим садржајем указују на исто — или на исцељење или употребу уља. Међутим, оно што се никако не може оправдати је изостанак Мк 6, 7–13 из савремених требника. Сматрамо да не постоји ниједан ваљан и аргументован разлог због којег би се из састава Свете тајне јелеосвећења изузео један од два одељка<sup>59</sup> из Светога Писма који се у богословској литератури доводи у везу са Богоустановљености ове Свете тајне.

Када су у питању молитве приметно је да садржај молитве коју изговара први свештеник према савременим требницима има краћу и дужу варијанту,<sup>60</sup> док у старим требницима постоји само краћа варијанта.<sup>61</sup> Молитва коју узноси други свештеник није истоветна у старим и савременим требницима. За разлику од наведене молитве у старим требницима други свештеник у савременим требницима изговара молитву: „*Боже велики и вишињи, коме се сва њвар клања...*“ . Када је у питању молитва четвртог свештеника да се приметити да су почетак и крај идентични у обе врсте требника, али је средишњи део садржајнији у савременим требницима — чини се као да савремени требник доноси проширену и обogaћену молитву старих требника. Остале молитве су идентичне.<sup>62</sup>

Савремени требници указују да, након што свих седам свештеника изврши помазивање, болесник ако може ступа међу свештенике, или придржаван од својих стоји или седи, а ако то не може, онда га свештеници окружују док на одру лежи. Настојатељ узима Еванђеље и отворивши га, ставља слова на болесникову главу, док сви остали свештеници придржавају Еванђеље. Најстарији свештеник не ставља руку, него громко говори молитву: „*Царе свети, жалосјиви и мнојомилосјиви Госјоде...*“ . По завршетку молитве болесник целива Еванђеље, након чега следе јектенија „*Помилуј нас Боже...*“; певање: слава, стихира глас 4. самогласно: „*Свети Бесребреници...*“ и сада: „*Погледај на молбе слугу твојих...*“ и отпуст. Онај над којим је извршено јелеосвећење чини метаније говорећи: „*Блајословије оци свети, и њросјије ми ѡрешиноме*“ (трипут) и добивши од њих благослов и опроштај, одлази захваљујући Богу.

<sup>59</sup> Мк 6,13 и Јак 5, 1 4–15.

<sup>60</sup> Наиме, после првог дела молитве постоји напомена: „Треба знати да неки молитву ову говоре само догде, са возгласом: Јер је твоје да нас милујеш и спасаваш... а неки је говоре све до краја“.

<sup>61</sup> Текст молитве у старим требницима је истоветан са текстом краће варијанте ове молитве у савременим требницима.

<sup>62</sup> Чињеница да поједине молитве присутне у савременим требницима нису истоветене са онима у српским штампаним требницима прве генерације не представља новину у развоју Свете тајне јелеосвећења кроз историју. Рукописни Молитвослови датирани у период од 13. до 16. века доносе шаролику и неједнообразну слику по питању ових молитава. Наиме, не само да се не подударају поједине молитве него је цела група различита. Рукопис Синајске библиотеке 996 (16. век) садржи свих седам савремених молитава (о овоме опширније: Петровский А. В., нав. дело, стр. 5 3–55).

Уколико завршетак Свете тајне јелеосвећења садржан у савременим требницима упоредимо са раније наведеним у старим требницима уочићемо да место молитве „*Царе свети, жалосиви и многомилосиви Госйоде...*“ која се чита приликом постављања Еванђеља на болесникову главу, зависи од тога да ли се помазивање врши на крају Тајне — као што указује ранија пракса — или пак, међу новозаветним читањима — како нам указује савремена пракса. Сходно томе, у првом случају наведена молитва следи непосредно пре помазивања, а у другом после.

Такође, не смемо пренебрегнути чињеницу да савремени требници ништа не говоре о одласку свештеника у дом болесника и помазивању собе, као што је то случај са првим српским штампаним требницима. По нашем мишљењу ово неслагање старије и савремене праксе се може правдати чињеницом да стари требници претпостављају да се Света тајна јелеосвећења врши у храму, те се појављује потреба одласка у болесников дом, док савремени требници пружају могућност вршења ове Тајне и у дому, те је самим тим указање о одласку у дом болесника у том случају сувишно.

\*\*\*

Упоредном анализом српских штампаних требника прве генерације и савремених требника СПЦ уочили смо да и једни и други одликавају ослабљену литургијску свест, која се од 13. века све интензивније, под утицајем западних струјања, испољавала у Цркви и међу бројним околностима пресудно утицала на одвајање Свете тајне јелеосвећења од Божанствене Евхаристије. Међутим, док савремени требници указују на одвојеност ове Тајне од богослужења дневног круга, српски штампани требници прве генерације напоменом на почетку другог дела Тајне указују на повезаност аколутије Тајне јелеосвећења са службом трећег часа. У раду смо указали и на друге диференцијације, од којих се најзначајније односе на: место вршења Тајне, моменат помазивања, молитва „Оче свети, лекару душа и тела.“ или „формула“ помазања и неподударност већине новозаветних читања и појединих молитава. Овим радом смо иницирали многа питања и отворили многе недоумице. У границама својих могућности, понудили смо одговоре на поједина питања, док на нека на основу досадашњих истраживања, због недоступности извора и коментара, нисмо у стању понудити ниједан аргументован одговор, што нам свакако остава простор за будућа истраживања.

*Abstract:* The turning point in the development of the Sacrament of the Anointing of the Sick, are the handwritten Prayer books from the 11th century. In fact, it becomes more complex regarding the content of the Sacrament, which continues until the 13th century, when the tendency toward further complexity eventually leads to a simplification of its usage. The development of the Anointing of the Sick was not completed by the 13th century. Its content has undergone further changes in the coming centuries. In this work, we will try to present the content of this Sacrament, according to three Serbian printed breviaries of the first generation: Prayer Book of Cetinje (1495), Prayer Book of Mileseva (1545) and Prayer Book of Bozidar Vukovic (1597) and compare it to the contemporary practices of performing this Sacrament in the Serbian Orthodox Church. The comparative analysis of these three breviaries and those of current Book of Rites (Trebник) in the Serbian Orthodox Church, will show that both reflect a weakened liturgical consciousness which was, from the 13th centu-

ry on, all the more intensely under the influence of the western flow, manifesting itself in the Church, and despite numerous issues specifically affecting the separation of the Sacrament of the Anointing of the Sick from the Divine Euchraist. Additionally, we will point to the presence of numerous significant differences, both in terms of content and time and ways of performing this Holy Sacrament.

*Key words:* Anointing of the Sick, printed Book of Rites of the first generation, contemporary practices, analysis